

Orbán László

Insurrectio, avagy Punyi ló hadba menettetik¹

I. Ferenc 1809. április 11-én elrendelte a magyar nemesi felkelést, a napóleoni háborúk során immár negyedszer (és utoljára). Az első insurgents ezredek májusban álltak fel, addigra már Napóleon állt nyerésre, sőt, május 13-án elfoglalta Bécset is. I. Ferenc a királyi udvarral Tatára menekült. Május 15-én a francia seregek Pozsonynál átlépték a magyar határt, és Napóleon kiáltványt intézett a magyarokhoz, amelyben nemzeti király választására szólított fel. Június elején a francia csapatok Pápáig vonultak. Június 14-én János főherceg serege és a parancsnoksága alá rendelt magyar nemesi felkelők (kb. 21 ezer fő) Győrnél megütköztek a franciákkal, és vereséget szenvedtek.

A nemesi felkelés még nem volt meghirdetve, amikor az Esterházy József főispán által vezetett Zemplén vármegye, elsőként az ország vármegyéi közül, már az 1809. március 13-án tartott közgyűlésén jelentős felajánlásokat tett: „arra az esetre, ha a körülmények úgy kívánnák, a felséges király, az édes haza és a féltve őrzött ősi alkotmány védelmére.”² Dongó Gyárfás Géza 100 évvel későbbi tanulmánya, *A zempléni nemes hadak 1809-ben*, részleteiben is bemutatja a felajánlásokat: a főispán 6000 rénes forintot adott, Lónyay Gábor alispán, gróf Sztáray Albert és gróf Csáky Imre 50–50 gyalogos kiállítását, Jekelfalusy József kamarás pedig egy 1000 forintos zászló elkészítését vállalta.³ A gyűlésen elhatározták azt is, hogy összeszámlálják a hadra fogható nemeseket, behajtják a insurrectionalis tartozásokat és önként felajánlanak még 280.000 Rft-ot.

A vármegye összeírta az 1000 Rft-nál nagyobb évi jövedelemmel rendelkező nemeseket, három kategóriába sorolva őket: 1000 és 2000 Rft közötti, 2000 és 3000 Rft közötti és 3000 Rft-nál nagyobb jövedelműeket megkülönböztetve. A két utóbbi kategóriába összesen 55 birtokos család esett.⁴ Az 55 birtokos után az 1808. évi II. törvénycikk 4–6 §-a szerint 55 lovas katonát kellett kiállítani, ám a vármegye 1130 lovast vállalt.⁵ Ezenfelül – Ung vármegyével együtt – 6 gyalogos „kompánia alakított.”⁶

¹ A szerző a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársa.

² Dongó Gyárfás Géza, *A zempléni nemes hadak 1809-ben*. In: Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez, 1909, 6–7. sz. 163.

³ Uo., 163.

⁴ Uo., 164.

⁵ Uo., 164–165.

⁶ Kazinczy kapcsolódó cikkei a zempléni vármegyei gyűlésről: [Kazinczy Ferenc],

Az összeírás alapján Kazinczy közelebbi barátai és rokonai közül 3000 Rft vagy több évi jövedelmű zempléni birtokkal rendelkezett gróf Török Lajos (Nagykázmér), Kazinczy István (Berettő), Kazinczy Péter (Szőlöske) és gróf Dessewffy József (Alsóolsva).⁷ Kazinczy Ferenc neve nem szerepel az összeírtak között. Ez egyrészt azt jelenti, hogy Zemplén vármegyében lévő birtokainak nem volt évi 1000 Rft jövedelme, másrészt azt, hogy nem volt törvényi kötelessége lovas katonaként bevonulni, vagy egy lovas katonát kiállítani.

De így sem mentesült a nemesi felkelés személyes kötelezettségei alól:

„A törvény (1808. II. t.-c. 2 §-a) úgy rendelkezett, hogy egy-egy családból apa és fia (ha a 19–50. életévek viszonylatába tartoztak és nem egy kenyeren éltek) kötelesek voltak fegyvert fogni a nádorispán hívó szavára.”⁸

Kazinczy 1809 tavaszán még éppen nem töltötte be az 50. életévét, azonban Napóleon ellen hadba szállni mégis túl öregnek és betegnek gondolta magát. Szerencsére a személyes részvételt egy helyettesítő személy kiállításával, vagy egy ló beszolgáltatásával meg lehetett váltani.

1809. május 3-án érkezett meg a hír Zemplén vármegyébe, hogy a császári hadsereg elvesztette a regensburgi csatát (április 19–23.): „Staféta hogy elveszténk a' Csatát”.⁹ Majd Kazinczy – naplójegyzete szerint 1809. május 6-án – felajánlott egy lovat: „én lovat adok”.¹⁰ Ez az *Extractusok Diáriumomból* című szöveg azonban, ahogy a címe is mutatja, utólagos kijegyzés egy ma már nem ismert diáriumból, és csak a végeredményt tükrözi.

Kazinczy először ugyanis egy 50–60 Rft körüli összeget fizetett be a vármegye pénztárába.¹¹ Ugyanis a vármegye szükség esetén tudott „kölcsönözni” inszurgens legényt, és ennek volt az ára az említett összeg.

[S. A. Újhelyből...], Magyar Kurír, 1809, 444–445 (29. szám, ápr. 21.; egy megyegyűlésekről beszámoló cikk Zemplénre vonatkozó bekezdése, név és cím nélkül); Lónyay Gábor beiktatásáról az Ung vármegyei hivatalába: Kazinczy Ferenc, Lónyay Gábor beiktatása az Ung vármegyei hivatalba, Hazai és Külföldi Tudósítások, 1809, 2. sz. 260–261.; Emlékműterv az elesett nemesi fölkelők tiszteletére: Cserneki és Tárközi Gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferencz' Kiküldött Táblabíráknak Vélemények a' Tek. Zemplény Várm. Rendeihez a' Gyórnél 1809. Jún. 14kén elesett Vitézeknek állítandó Emlék' dolgában. Octob. 16dikán 1809. – Felülratok. – Határozás, Erdélyi Múzeum, 1817, 6. sz. 180–189.

⁷ Dongó 1909, 165–166.

⁸ Dongó 1909, 168.

⁹ Kazinczy Ferenc, *Extractusok Diáriumomból*. In: Kazinczy Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. Orbán László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 231.

¹⁰ Uo., 231.

¹¹ Dongó Gyárfás Géza, *Kazinczy Ferenc „Punyi” lóva 1809-ben*. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*, 1914, 1. sz. 94–95.

A főispán azonban ezt „contramandálta”,¹² vagyis inkább lovat kért a pénz helyett, és így Kazinczy beadott egy Punyi nevű lovat, és visszakérte a pénzt.

Ez a visszavonás évekké később zavart okozott a számadásban, mivel Kazinczy anyja elvesztette a nyugtát: „Quintantiát kellene producálnom, de az az Anyám’ kezében, kinek az ollyat be kellett mutatnom, elveszett.”¹³ Kazinczy több tanút is megnevezett a vármegyéhez írt levelében, akik emlékezhetnek a kötelezettség rendezésére, többek között az aktuális másodalispánt, aki 1809-ben még főjegyző volt. Ő Horváth Tamás, aki 1813-ban lett zempléni alispán. Tehát ez a Dongó Gyárfás Géza által közölt irat 1813-as, vagy ez utáni (Kazinczy anyja 1812-ben halt meg).

Összefoglalva: Kazinczy először saját zsebből befizette az 50 vagy 60 Rft „váltságdíjat”, majd később bevitette a lovat, amit az anyjától kapott (hiszen mi másért kellett volna az anyjának odaadni a nyugtát a lóról), és visszakérte a pénzét. Kazinczy lovainak nevét többnyire ismerjük, a Punyi név azonban ismeretlen: a KazLev-ben és Kazinczy feljegyzései közt sem található. Így végül is nem saját zsebből, hanem az anyja lóvá árán vásárolta ki magát a győri csatából. Kazinczy helyett a Punyi ló vett részt az ütközetben, és remélhetőleg azon lovak közé tartozott, amelyek nem szaladtak el páni félelemben életük első ágyúlövését meghallva.

Kazinczy táblabíróként is részt vállalt a zempléni nemesség hadi kötelezettségeiben. Dongó Gyárfás Géza ismertette azt az iratot is, amely szerint Kazinczy éppen egy lovakat felvásárló bizottság tagja lett 1809. április 26-án:

„Legelső [bizottság] dolga volt a lovak vásárlása. A ló legalább is 14 markos legyen »az esztendeire nem szükség nagyon vigyázni, csak négy esztendő felől haladjon és szerfelett erkölcsös [makacs] ne legyen.«”¹⁴

Kazinczy a diáriuma szerint május 6-án ajánlotta fel a Punyi lovat, és éppen e napon mérték fel a lovak állapotát. Mint Dongó írta, nem éppen a legjobb lovaikat szolgáltatták be a vármegyei nemesek, illetve adták el a bizottságnak:

„Május 6-án a nemes lovassereg vezére, Kandó Gábor, elszomorító jelentést tett a permanens deputatiókhoz. A jelentés csupa panasz és a körül forog, hogy: a vásárolt lovak igen nyomorult állapotban vannak [...].”¹⁵

Egy hónap múlva, 1809. június 11-én, Lónyay Gábor alispán zsidó kereskedőkkel kötött szerződést 177 ló megvásárlására. A lovak árát 250

¹² Uo., 94.

¹³ Uo.

¹⁴ Dongó 1909, 173.

¹⁵ Dongó 1909, 174.

és 300 Rft-ban határozták meg, és 13 nap alatt kellett leszállítani őket.¹⁶ Ugyanekkor Dunántúlon is hasonlóan jó ára lett a lovaknak: 1809-ben Kisfaludy Sándor is eladta „két szürke lovát május 9-én” és „[t]etemes summat kapott értük, 500 [Rft]-ot”.¹⁷ A hadi beszállítások gyakran túlárzottak voltak:

„A hadsereg ellátása nem egy egyszerű piaci kapcsolatrendszeren alapul. Komoly szerepe van benne az üzletet finanszírozó közhatalomnak, tényleges hadi helyzetben a hirtelen változó körülményeknek, a pillanatnyi, az ismétlődés »veszélyével« nem fenyegető döntési helyzeteknek. Ezen és más okok miatt a hadseregellátás változása nagyon messze eshet a köznap élet erkölcsi szabályaitól.”¹⁸

A „felkelő” lovak tehát a valós értéküknél drágábban keltek el, de bizonyára szegény Punyi sem lehetett egy paripa, ha Kazinczy inkább róla mondott le – mégha az anyja lovaként ingyen is volt –, mintsem az 50–60 forintjáról.

¹⁶ Goldberger Izidor, *Az utolsó nemesi felkelés és a zempléni zsidók*. In: Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez, 1914, 1. sz. 32–34.

¹⁷ Ács Anna, *A gazdálkodó költő: Kisfaludy Sándor gazdálkodása bevételi pénztárkönyve alapján*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 22, Veszprém, 2002, 155.

¹⁸ Halmos Károly, *Az arany emberei: Jókai Mór Az arany ember című regénye gazdasági kritikai nézőpontból*, Reciti Kiadó, Bp., 2024, 18.